

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ВИТРАТ НА ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ТА ФІЗИЧНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

STUDYING THE INFLUENCE OF EXPENSES ON THE FORMATION OF THE INTELLECTUAL AND PHYSICAL CAPITAL OF THE ENTERPRISE

Ступнікер Г.Л.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку, економіки
і управління персоналом підприємства,
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

Фісуненко П.А.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку, економіки
і управління персоналом підприємства,
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

Статтю присвячено дослідженню структури витрат у процесі формування інтелектуального та фізичного капіталу вітчизняних підприємств. Доведено, що посилення ролі аналітичної функції є ключовим завданням у реалізації економічної політики підприємств, що прагнуть підвищення рівня прибутковості своєї діяльності.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, фізичний капітал, вартість, витрати, управління витратами, прибутковість.

Статья посвящена исследованию структуры затрат в процессе формирования интеллектуального и физического капитала отечественных предприятий. Доказано, что усиление роли аналитической функции является ключевой задачей в реализации экономической политики предприятий, стремящихся повысить уровень прибыльности своей деятельности.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, физический капитал, стоимость, затраты, управление затратами, прибыльность.

The article is devoted to the study of the structure of expenses in the process of formation of the intellectual and physical capital of enterprises. It is proved that strengthening the role of the analytical function is a key task in implementing the economic policy of enterprises seeking to increase the level of profitability of their activities.

Key words: intellectual capital, physical capital, value, costs, cost management, profitability.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальність дослідження аналітичних аспектів управління витратами підприємства зумовлена тим, що на сучасному етапі розвитку ринкових відносин в Україні нагальною є потреба підвищення ефективності господарювання більшості вітчизняних підприємств. Так, за останні роки економічної кризи показники ефективності діяльності вітчизняних підприємств значно погіршилися: зменшилися обсяги виробництва, знизилася його рентабельність, різко скоротилися інвестиції. Крім об'єктивних причин суспільно-політичного спрямування, таке положення також є наслідком занедбання аналітичного напрямку економічної діяльності на підприємствах усіх форм власності. У пошуках шляхів підвищення ефектив-

ності своєї діяльності підприємства намагалися досягти збільшення прибутків не за допомогою ретельного економічного розрахунку, зниження собівартості продукції, а постійним підвищенням цін на свою продукцію.

Хоча в такий спосіб окремим підприємствам і вдалося тимчасово досягти бажаних результатів, але у цілому цей підхід призвів до поглиблення економічної кризи. Для того щоб у разі досягнення стабілізації вітчизняної економіки підприємство могло досягти економічного зростання, необхідно проводити постійне вдосконалення його економічної діяльності, зокрема її аналітичного складника. Суттєвим складником цього вдосконалення є створення такої системи управління витратами підприємства, що сприяла б економічному обґрунтуванню управлінських рішень.

В умовах сучасної ринкової економіки інтелектуальний капітал (ІК) підприємства виступає чинником виробництва, який здійснює свій внесок у процес створення як доданої вартості, так і фінансового результату підприємства разом з іншими традиційними чинниками. У зв'язку із цим ІК є фактором зростання обсягу загального капіталу виробничої структури, де, на нашу думку, слід виокремлювати фізичний та інтелектуальний складники. Інтелектуальний капітал підприємства пропонується визначати як величину капіталізованого наднормативного прибутку, що отримує підприємство в процесі виробничо-господарської діяльності за рахунок наявності у нього конкурентних переваг, зумовлених людським, технологічним та ринковим складниками цього капіталу.

Однак вартісна оцінка інтелектуального капіталу ускладнюється тим, що за економічною сутністю він не належить до традиційних активів підприємства. Питання його ідентифікації та обліку є практично новим для вітчизняної економічної науки, оскільки більшість з інтелектуальних ресурсів не входять до складу облікових активів організації і, отже, не є об'єктами бухгалтерського та управлінського обліку.

Сутність основних принципів вартісної оцінки дає змогу визначити здебільшого вартість фізичного капіталу – матеріальних та фінансових ресурсів, якими володіє підприємство на правах власності або користується на умовах платності та повернення. Разом із тим основою інтелектуального капіталу є інтелектуальні ресурси, наявність яких у складі загального капіталу свідчить про необхідність його структуризації на фінансовий та інтелектуальний складники. Подібні міркування вимагають перегляду як теоретичних основ класичних постулатів економічної науки, так і прикладних методик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Формування і використання інтелектуального капіталу на підприємстві пов'язані зі значними інвестиціями (фінансування людського, технічного, ринкового капіталу), які в традиційних фінансових звітах відображаються за витратним принципом і не розглядаються в аспекті ключових чинників формування прибутку. Вітчизняні підприємства, які володіють значними інтелектуальними ресурсами, проводять свою облікову політику виходячи з основоположних принципів стандартизації облікових процедур, оскільки не мають законодавчо-методичного підґрунтя щодо відображення складників ІК у своєму балансі. У результаті виникає значний розрив між балансовою вартістю фірми та її ринковою капіталізацією, що пояснюється як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами [1].

Дослідженню різних аспектів, що розкривають сутність поняття витрат, присвячено значну кількість наукових праць вітчизняних фахівців. Так, І.Є. Давидович розглядає систему управління витратами як складника комплексної сис-

теми менеджменту підприємств і організацій в умовах ринкової економіки [2]. Питанням функціонування інформаційно-аналітичної системи управління витратами присвячене дослідження Г.О. Партин [3], яка пов'язує цей процес із максимізацією можливості створення конкурентних переваг підприємства.

Хоча сучасний погляд на категорію витрат є досить різноманітним, однак у більшості характеристик витрати підприємства визначаються як обсяг використаних ресурсів підприємства у грошовому вимірі. Нормативне трактування стосовно поняття «витрати» викладено у Положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку (П(С)БО): «Витратами визнаються або зменшення активів, або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу підприємства (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками), за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені» [4].

Досить велика багатомірність терміну «витрати» вимагає нових підходів до визначення цієї категорії та значних термінологічних уточнень, на яких наполягають окремі автори. Професор І.О. Бланк розуміє під витратами споживання трудових, фінансових ресурсів, матеріальних і нематеріальних ресурсів [5]. Підхід Ф.Ф. Бутинця є більш узагальнюючим: під витратами він пропонує розуміти спожиті ресурси або гроші, які необхідно заплатити за товари, роботи і послуги, пропонуючи при цьому загальну формулу дійсних витрат виробництва [6].

Варто визнати, що у сучасній постіндустріальній економіці головними завданнями обліку є багатоаспектне вимірювання та інтерпретація результатів діяльності суб'єкта господарювання, а також оцінка вартості його економічних ресурсів. Водночас бухгалтерський облік вважається одним з основних інструментів й одним із найважливіших інститутів, що забезпечують перетворення нематеріальних активів як складника економічного потенціалу на капітал [9].

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). З урахуванням вищезазначених особливостей функціонування вітчизняної промисловості мета статті полягає у створенні методики оцінки й аналізу витратоутворюючих чинників, яка б давала змогу досліджувати процеси функціонування інтелектуального та фізичного капіталу підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Необхідність управління затратами на формування як фізичного, так й інтелектуального капіталу зумовлює розроблення системи показників, що дають змогу оцінити рівень ефективності їх функціонування. Такі показники мають ґрунтуватися на застосуванні класичного підходу до визначення чинників ефективності, тобто враховувати співвідношення результатів і витрат, доповненого сучасними поглядами сто-

совно відмінностей між витратами та інвестиціями. Крім того, ці показники повинні базуватися на такому чиннику результативності управління підприємствами, як показник доданої вартості.

У період фінансово-економічної кризи показник прибутковості власного капіталу для багатьох підприємств набуває негативного значення, тому дослідження процесів формування, а тим більше оцінювання витрат для вітчизняних виробничих структур стають ускладненими. З огляду на це, одержана на основі використання традиційних чинників аналітична інформація стає обмеженою і не може бути застосована для оцінки можливостей підприємств щодо покриття витрат, пов'язаних із формуванням його власного капіталу, адже отримання негативного фінансового результату свідчить, на нашу думку, про неефективну структуру затрат, що спрямовуються на функціонування матеріальних (фізичних і фінансових) та інтелектуальних ресурсів, які підприємство використовує в процесі виробництва і реалізації продукції.

Як правило, традиційно діяльність підприємства оцінюються такими показниками, як виручка від реалізації продукції (виконання робіт, надання послуг), що дає змогу оцінювати виробничо-збутові бізнес-процеси, та прибуток, який є фінансовим виміром результату такої діяльності. З метою неоднозначності цих критеріїв показник доданої вартості узагальнюючим чином відображає результативність діяльності підприємства завдяки тому, що саме додана вартість є вихідним джерелом формування фінансового результату підприємства. Вона розподіляється у формі заробітної плати, дивідендів, фінансових витрат і податків, при цьому її частина у вигляді нерозподіленого прибутку поповнює власний капітал підприємства для подальшого його розвитку.

Для підвищення обґрунтованості вибору методичного підходу до аналізу вибраних показників варто визначити, яку роль відіграє додана вартість у виробничих відносинах. Звісно, поняття доданої вартості та її економічний зміст змінювалися у різні періоди розвитку економічної теорії, і сьогодні вважається, що цей термін є сучасним трактуванням поняття додаткової вартості. При цьому як постійний капітал (який ми відносимо до фізичного), так й перемінний капітал (що є складником капіталу інтелектуального) виступають однаково важливими факторами, що впливають на величину доданої вартості, яка створюється на підприємстві в процесі виробництва продукції.

Однак визначення сутності та складу доданої вартості має дещо інший зміст порівняно з додатковою вартістю, бо, на відміну від марксистського тлумачення, у цьому разі мається на увазі вартість, яка створюється на підприємстві й додається до витрат минулої уречевленої праці, що є витратами проміжного споживання. Значною перевагою даного показника, на нашу думку, є те, що в його основі лежить взаємозв'язок трьох

ключових величин, які відображають результативність економічної діяльності підприємства: доданої вартості, прибутку і капіталу.

Отже, додана вартість є значно глибшим і більш фундаментальним критерієм результативності та ефективності діяльності підприємства, ніж прибуток. Її застосування як показника дає змогу вимірювати діяльність підприємства у цілому, зважаючи на всі зацікавлені сторони: персонал підприємства, державу, власників капіталу, кредиторів й інвесторів та з урахуванням суспільної вигоди.

В економічній науці існують різні підходи до визначення доданої вартості: залишковий та адитивний. У першому випадку додана вартість має назву створеної, а у другому – розподіленої.

Створена додана вартість ($C_{дв}$) визначається як різниця між виручкою та затратами проміжного споживання:

$$C_{дв} = B - Z_{пс}, \quad (1)$$

де B – виручка від реалізації продукції;

$Z_{пс}$ – затрати проміжного споживання.

До затрат проміжного споживання належать усі поточні затрати, пов'язані з випуском продукції на даному підприємстві. Таким чином, модель розрахунку показника створеної доданої вартості з урахуванням складу затрат на проміжне споживання має вигляд:

$$C_{дв} = B - (MB + AM_{оз} + AM_{нма} + I_B), \quad (2)$$

де MB – матеріальні витрати, до яких належать витрати на сировину, матеріали, паливо, енергію, комплектуючі вироби;

$AM_{оз}$ – амортизаційні відрахування на відтворення основних засобів;

$AM_{нма}$ – амортизаційні відрахування на відтворення нематеріальних активів;

I_B – інші витрати, у т. ч. інші операційні витрати (IOB), витрати на збут (ВЗб) та адміністративні витрати (AB).

Варто зазначити, що додана вартість, розрахована залишковим методом, є величиною фактично створеної доданої вартості.

Розподілена додана вартість ($P_{дв}$) розраховується як сума складників прибутку, заробітної плати, податків та відсотків по кредитах:

$$P_{дв} = ЧП + ПП + ФОП + ВСЗ + ФВ, \quad (3)$$

де $ЧП$ – чистий прибуток;

$ПП$ – податок на прибуток;

$ФОП$ – фонд оплати праці на підприємстві;

$ВСЗ$ – відрахування на соціальні заходи;

$ФВ$ – фінансові витрати (оплата відсотків по кредитах).

Отже, розрахунок величини доданої вартості адитивним методом (на відміну від залишкового методу, в якому враховуються витрати проміжного споживання) включає витрати, здійснені на підприємстві у процесі виробничо-господарської діяльності.

Під час порівняння двох варіантів розрахунку доданої вартості вказаними методами однаково

значення цих величин будуть мати лише прибуткові підприємства.

Згрупуємо окремі елементи затрат, на які розподіляється виручка від реалізації продукції:

$$B = (ЧП + ПП + ФВ) + (ФОП + ВСЗ + ВЗб + AB + AM_{HMA}) + (MB + IOB + AM_{OЗ}) \quad (4)$$

Перший складник правої частини рівняння дає змогу визначити величину прибутку, що отримує власник капіталу від операційної діяльності ($\Pi_{оп}$). Фонд оплати праці найманих працівників підприємства є основним складником затрат на формування інтелектуального капіталу, оскільки матеріальний фактор є найбільш дієвим мотиваційним фактором, який стимулює високопродуктивну працю і, таким чином, здійснює формоутворюючий вплив на людський складник цього виду капіталу. Зростання рівня матеріального заохочення призводить до підвищення загального рівня ефективності виробничо-господарської діяльності підприємства, що є важливою умовою створення доданої вартості та визначальною основою для отримання наднормативного прибутку підприємством.

Своєю чергою, адміністративні витрати відображають загальногосподарські витрати, пов'язані з управлінням та обслуговуванням підприємства, а витрати на збут ураховують ті витрати підприємства, що виникають у процесі реалізації продукції (товарів) – витрати на утримання підрозділів, що займаються збутом продукції (товарів), рекламу, доставку продукції споживачам тощо.

Виходячи з вищезазначеного, є підстави вважати, що сума ФОП і ВСЗ є затратами на формування людського капіталу, AM_{HMA} – затратами на відтворення технологічного капіталу, АВ і ВЗб є затратами на формування ринкового капіталу. Таким чином, можемо об'єднати їх до узагальнюючого показника, що характеризує затрати на формування інтелектуального капіталу ($З_{ІК}$).

Суму матеріальних витрат (МВ), інших операційних витрат (ІОВ) і амортизаційних відрахувань на відтворення основних засобів ($AM_{OЗ}$) об'єднаємо в єдиний показник затрат на формування фізичного капіталу ($З_{ФК}$).

Надалі формула 4 приймає вигляд:

$$B = \Pi_{оп} + З_{ІК} + З_{ФК} \quad (5)$$

Поділивши обидві частини рівняння на величину виручки, маємо:

$$\frac{\Pi_{оп}}{B} = 1 - \left(\frac{З_{ІК} + З_{ФК}}{B} \right), \quad (6)$$

звідки:

$\frac{З_{ІК}}{B} = ЗЕ_{ІК}$ – затратоємність продукції за інтелектуальним капіталом (ІК);

$\frac{З_{ФК}}{B} = ЗЕ_{ФК}$ – затратоємність продукції за фізичним капіталом (ФК).

Варто зазначити, що для підвищення можливостей підприємства щодо формування інтелектуального капіталу важливо не ставити за

мету абсолютне зменшення витрат у вартісному виразі, а намагатися врівноважити саме динаміку темпів співвідношення показників $З_{ІК}$ та $З_{ФК}$.

Обидва чинники є ключовими факторами впливу на розмір загального капіталу, що використовує підприємство в процесі виробничо-господарської діяльності. При цьому різноспрямованість затрат на інтелектуальний і фізичний капітал указує на необхідність удосконалення структури загального капіталу підприємств у напрямі зростання його інтелектуального складника.

На основі різних комбінацій показників, що визначають певні співвідношення між фізичним та інтелектуальним капіталом, з одного боку, та виручкою від реалізації продукції і доданою вартістю – з іншого, розраховуються коефіцієнти міжелементного зв'язку, кожен з яких має свою економічну інтерпретацію (табл. 1).

Подальший аналіз наявної сукупності функціональних взаємозв'язків між показниками, що впливають на рівень затратоємності продукції за ІК, доцільно подати в детермінованому вигляді:

$$ЗЕ_{ІК} = \frac{З_{ІК}}{B} = \frac{З_{ІК}}{З_{ФК}} \times \frac{ДВ}{B} \times \frac{З_{ФК}}{ДВ}, \quad (7)$$

де $ЗЕ_{ІК}$ – затратоємність продукції за ІК;

B – виручка від реалізації продукції;

$ДВ$ – додана вартість.

Визначаючи затрати на формування інтелектуального капіталу підприємства інвестиціями, спрямованими на забезпечення конкурентоспроможності продукції та для збалансованості витрат підприємства, складники детермінованої факторної моделі, на нашу думку, мають бути спрямовані так:

$$\frac{З_{ІК}}{З_{ФК}} \rightarrow \max - \text{співвідношення затрат на формування інтелектуального і фізичного капіталу};$$

$$\frac{ДВ}{B} \rightarrow \max - \text{питома додана вартість};$$

$$\frac{З_{ФК}}{ДВ} \rightarrow \min - \text{співвідношення затрат проміжного споживання і доданої вартості}.$$

При цьому питома додана вартість ($\Pi_{ДВ}$) визначається за формулою:

$$\Pi_{ДВ} = \frac{ДВ}{B} \times 100\%, \quad (8)$$

а коефіцієнт затратоємності продукції за фізичним капіталом розраховується як співвідношення затрат на формування фізичного капіталу та виручки:

$$ЗЕ_{ФК} = \frac{З_{ФК}}{B} \quad (9)$$

При цьому варто зазначити, що виконання умови перевищення темпів зростання $З_{ІК}$ над темпами зростання $З_{ФК}$ дає змогу підвищити здатність підприємства до використання свого інтелектуального потенціалу, фінансовим виміром якого є зростання виручки від продажу конкурентоспроможної продукції, у результаті чого підприємство отримує додаткові фінансові можливості для формування ІК.

Таблиця 1

Система показників функціональних зв'язків між фізичним та інтелектуальним капіталом

Найменування показника	Виручка від реалізації (В)	Затрати на фізичний капітал ($З_{ФК}$)	Додана вартість (ДВ)	Затрати на інтелектуальний капітал ($З_{ІК}$)
Виручка від реалізації (В)	1	$\frac{З_{ФК}}{В}$	$\frac{ДВ}{В}$	$\frac{З_{ІК}}{В}$
Затрати на фізичний капітал ($З_{ФК}$)	$\frac{В}{З_{ФК}}$	1	$\frac{ДВ}{З_{ФК}}$	$\frac{З_{ІК}}{З_{ФК}}$
Додана вартість (ДВ)	$\frac{В}{ДВ}$	$\frac{З_{ФК}}{ДВ}$	1	$\frac{З_{ІК}}{ДВ}$
Затрати на інтелектуальний капітал ($З_{ІК}$)	$\frac{В}{З_{ІК}}$	$\frac{З_{ФК}}{З_{ІК}}$	$\frac{ДВ}{З_{ІК}}$	1

Саме у цьому й виявляються мультиплікативні властивості інтелектуального капіталу, прояв яких у процесі ефективної виробничо-господарської діяльності підприємства забезпечує високу прибутковість, слугує джерелом фінансування інтелектуальних ресурсів та є вирішальним фактором забезпечення конкурентних ринкових переваг.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Стандарти методи бухгалтерського та управлінського обліку, на яких базується формування фінансових результатів підприємства, не дають змоги повною мірою врахувати вплив факторів, пов'язаних із використанням підприємством інтелектуальних ресурсів, що сприяють підвищенню конкурентоспроможності виробництва, поліпшенню якості продукції, технологічному оновленню, посиленню інноваційної спрямованості економічних процесів. Тому переосмислення чинних стандартів і доповнення їх новими вимагає мінімізувати фундаментальні протиріччя між традиційною методологією обліку й особливостями сучасної інформаційно-інтелектуальної економіки.

Запропонована у статті модель структуризації витрат підприємства відображає наявність системного впливу між:

- витратами, пов'язаними з відтворенням фізичного (ідентифікованого в балансі підприємства) й інтелектуального (не ідентифікованого, але сформованого в процесі виробничо-господарської діяльності) капіталу;

- ключовими фінансовими показниками, що характеризують результативність та ефективність виробничо-господарської діяльності.

Застосування представленої у цій статті системи показників дасть змогу здійснювати економічний аналіз традиційних чинників, що характеризують витрати підприємства в процесі його економічної діяльності. Своєю чергою, розвиток саме управлінської функції обліку дасть змогу доповнити традиційні показники, що містяться у формах фінансової звітності, відомостями про інтелектуальні ресурси у їх взаємодії з матеріальними та фінансовими. Такий підхід, на нашу думку, сприятиме трансформації ресурсів в активи, формуванню додаткового капіталу підприємства та зростанню його вартості.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ступнікер Г.Л. Зростання вартості підприємства на основі управління його капіталом. Вісник Дніпропетровського університету. 2014. № 10/1. Т. 22. С. 156–161.
2. Давидович І.Є. Управління витратами: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Центр учбової літератури, 2008. 320 с.
3. Партин Г.О. Управління витратами підприємства: концептуальні засади, методи та інструментарій: монографія. К.: УБС НБУ, 2008. 219 с.
4. Положення (стандарти) бухгалтерського обліку № 16 «Витрати». URL: <http://proaudit.com.ua/buh/standart/p-s-bo-16-vitrati.html>.
5. Бланк І.А. Управление прибылью. К.: Ника-Центр, 1998. 544 с.
6. Бутинець Ф.Ф. Витрати виробництва та їх класифікація для потреб управління. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Серія «Бухгалтерський облік, контроль і аналіз». 2012. № 1(22). С. 11–18.
7. Артамонова Н.С., Доба Н.М. Впровадження сучасних методів управління витратами для забезпечення конкурентних переваг. Економіка: реалії часу. 2013. № 3(8). С. 16–21. URL: <https://economics.opu.ua/files/archive/2013/No3/16-21.pdf>.
8. Драгун Л.М., Редіна Н.І., Фісуненко П.А. Загальна концепція удосконалення фінансового аналізу діяльності підприємства. Регіональні перспективи. 2001. № 5–6(18–19). С. 19–20.
9. Яремко І.Й. Адаптація облікової системи до умов сучасної економіки. Фінанси України. 2006. № 8. С. 146–152.